

PSIHOSOCIALNA POMOČ KOT NAČIN UPRAVLJANJA Z MATERAMI

Zora Rutar Ilc

POVZETEK

Vpogled v zgodovino nastajanja različnih oblik psihosocialne pomoči pokaže, da le-te niso le nevtralnno strokovne in "pomagajoče". Porodile so se v tesni povezanosti s prizadevanji za urejanje prebivalstva, sprva evgeničnimi in kasneje neohigienskimi. Tako porojene so vsaj toliko kot k osebni dobrobiti posameznikov pripomogle k upravljanju z njimi.

PSYCHOSOCIAL HELP AS A WAY OF MANAGEMENT OF MOTHERS

SUMMARY

The insight into the history on becoming of different forms of psychosocial help shows us that they are not only neutral professional and "helping". They have been born in the tight connection with the population regulation, that were first eugenic and then neohygienic. Born in such a way they have contributed both to the welfare of individuals and to the management of them.

Danes velja za eno najpomembnejših civilizacijskih pridobitev sistem socialnega skrbstva in drugih oblik psihosocialne pomoči. Poznamo ga predvsem iz zadnjih desetletij in ga - kljub nekaterim očitkom in zadržkom - pojmuemo kot nesporno humanega in progresivnega. Toda tako kot vse druge družbene prakse tudi prakse psihosocialne pomoči niso zgolj nevtralnno strokovne in "pomagajoče". Ne porajajo se le iz nesebičnih strokovnih in humanitarnih razlogov, pač pa v določenem družbenem

kontekstu. V spletu okoliščin se oblikujejo na specifičen način, ki ga zato nikakor ne gre pojmovati kot najboljšega ali kot edinega možnega.

Da bi prakse psihosocialne pomoči uzrli v vsej njihovi kompleksnosti in večznačnosti, bomo spregovorili o *genealogiji*¹ njihovega porajanja in hkrati opozorili na nekatere njihove prikrite in nepredvidene učinke.

Pokazati nameravamo, da so zgodnejše oblike (psiho)socialne² pomoči neposredno navezane na prizadevanja za uravnavanje prebivalstva, ki je v tem obdobju zaradi naraščajoče urbanizacije in popuščanja starih patrirahalnih vezi vse manj obvladljivo. Posebej bomo osvetlili dejstvo, da so privilegiran predmet poseganja teh praks postale matere (z otroki). Če se je reguliranje prebivalstva v 18. in na začetku 19. stoletja osredotočalo izključno na prebivalstvo kot homogeno maso, so ob koncu 19. stoletja vanj vse bolj vključevali družine, da bi naposled upravljanje izpeljali zgolj v sferi intimnega - prek mater, nosilk novega reda. Neohigienske strategije so - kot bomo videli - utrdile model, v katerem matere delujejo kot izpostava določenih prizadevanj, sprva medicinsko higienskih za reguliranje prebivalstva, kasneje - in vse do danes - pa vse bolj kot posrednice psihičnega "managementa".

Spregovoriti o praksah psihosocialne pomoči s te plati ne pomeni omalovaževati jih in zmanjševati njihove vrednosti. Želimo pa opozoriti, da niso prosto lebdeče in da tudi njihovih učinkov ne gre pojmovati zgolj kot dobronamerno pomoč, ampak tudi kot načine, po katerih se z ljudmi upravlja. In če je končni namen praks psihosocialne pomoči večja emancipiranost teh, ki jim je namenjena, je prispevek k tej emancipiranosti tudi vpogled v mehanizme, ki jih določajo.

***

Zgodovina sodobnih oblik sistematične skrbi za otroke, matere in družine sega - kot navaja *Jacques Donzelot*³ - v 18. stoletje, ko so zlasti zdravniki v številnih tekstih analizirali obstoječe problematične prakse postopanja z otroki v tem času. Izrecne kritike so bile deležne sirotišnice in sistem dojenja z dojiljami.

Spremembe pa so doletele tudi načine izobraževanja. Tako so si prizadevali zmanjšati škodljivi vpliv služabnikov na buržoazne otroke, njihove matere pa so prek povezovanja z družinskimi zdravniki opremljali zoper tradicionalno vulgarno zdravilstvo in mazaštvo. Tu torej zasledimo zametke kasneje ponovno obujene alianse med medicino in materami, nosilkami družinskega managementa. Prizadevanja za obvarovanje otrok pred slabimi vplivi so spremljale tendence za njihovo splošno

¹ Z genealogijo v tem kontekstu mislimo na specifičen zgodovinski pristop, ki ga je pri rekonstruiranju nastajanja humanističnih vednosti vpeljal Foucault. Za razliko od običajnega kumulativnega in deskriptivnega popisovanja dogodkov v njihovem sosedstvu bere zgodovino kot soobstojanje različnih med seboj povezanih pojmovanj in praks, povezanih z družbeno političnim kontekstom, katerega del so.

² V obdobju, s katerim bomo pričeli naše genealoško branje, t.j. na prelomu 18. v 19. stoletje, so bile bolj socialno, predvsem zdravstveno higiensko in ekonomsko, manj pa na psihično orientirane

³ Donzelot, J., *The Policing of Families*, Pantheon, New York 1979.

telesno osvobajanje in urjenje zdravega telesa. Do konca 19. stoletja so se pojavila prva organizirana združenja staršev, ki so pritiskala na šolske oblasti zaradi slabih psihohigienskih razmer v šolah.

Revni pa zaradi socialne inferiornosti in prevladujoče nepismenosti od knjižnega prosvetljevanja niso pridobivali. Doletele so jih bolj striktno forme usmerjanja življenja. Razširili so medicinsko kontrolo in higienske predpise nad njimi. Pomemben vpliv pri moralizaciji so imela *filantropska* združenja.

Donzelot umešča vznik in razmah filantropskih združb v kontekst splošnih socialno političnih razmer v 19. stoletju. Filantropske prakse naj bi postale možne v okviru sprememb, ki so doletele družino ob koncu 18. stoletja. V starem režimu naj bi bila družina trdno vsidrana v politično sfero in je prek zavezanosti očetovski avtoriteti in izmenjavi med le-to in javnimi službami delovala kot subjekt in objekt upravljanja. Ob popuščanju tesnih vezi pa je bilo vse težje obvladovati tako družino samo kot prebivalstvo, ki ji je bilo vedno manj zavezano. Okrepila se je predpostavka o odgovornosti države za zadovoljevanje potreb državljanov. Vendar pa bi lahko poskus neposrednega uravnavanja porajal nesvobodo in totalitarnost. V takih razmerah je družina, ki se je iztrgala patriarhalni prevladi, postala idealen posrednik za moraliziranje in prenašanje državnih norm.

Na mestu vzpostavljanja vezi med privatno pobudo in državo se je pojavila filantropija, in to ne kot naivna apolitična tvorba privatnega interveniranja na področju socialnih problemov, ampak kot resna in vplivna depolitizirajoča strategija za uveljavljanje javnih služb.

Filantropija je uveljavila dve strategiji tehnik blagostanja (*welfare*) in administriranja populacije. Prva - pomoč (*assistance*) - ki je vprašanje političnih pravic sprevrgla v vprašanje ekonomske moralnosti, je namesto dobredelnega državnega podpiranja ponudila navajanje na večjo gospodarsko samostojnost, varčevanje...

Medicinsko-higienska pa naj bi popravila fizično in moralno slabljenje populacije. Maksima: "Učinkovit nasvet namesto pomilujoče dobredelnosti, ohranjanje norm namesto destruktivne represije" (prav tam, str. 57), naj bi vodila k večji družinski avtonomiji, pa vendar so hkrati - paradokсно - vdiral vanjo: da bi ugotovili resnično potrebo, so družino nadzorovali, ko pa so jo začeli voditi, se vplivu in kontroli niso več odrekli, postala sta kontinuirana. Dobredelneži so si jemali pravico do vpogleda v družinsko intimo in do uravnavanja detajlov družinskega življenja vespovprek.

Zmanjšana moralnost zaradi hude skoncentriranosti prebivalstva v urbaniziranih predelih je najhuje prizadela otroke. Normalizacijske ambicije so zato merile predvsem na šole, kjer naj bi v otroke vsajali norme, kar pa do uvedbe obveznega šolstva ni imelo odločilnih učinkov nanje in na razsvetljevanje mater.

V drugi polovici 19. stoletja sta oba pola filantropske strategije posegla po novem objektu - otrocih v nevarnosti (t.i. moralno degradiranih) in nevarnih otrocih. Tako filantropske kot prodržavne združbe so otroke nameščale v institucije, kjer naj bi se jih moraliziralo in vanje vcepilo zdrave delovne navade. Sprva so zaradi potrebe po

delovni sili naleteli na odpor družin, kasneje pa so starši v institucijah odkrili cenejšo pot do izobrazbe svojih otrok in so se jih celo pretirano posluževali.

V tem času so si prek mladinskih sodišč, ki so nastajala kot posledica prizadevanj za humanizacijo sodnih obravnav mladostnikov, v sodne postopke utirale pot t.i. "pomagajoče" stroke (*helping professions*). Prav ob mladoletnih prestopnikih sta zlasti preiskava njihovih socialnih razmer in psihiatrična ekspertiza o njihovem psihičnem stanju odločno posegli v družinske razmere preiskovancev. Ta vzorec je zakoličil temelje porajajočih se sodobnih oblik psihičnega managementa.

Donzelot izpeljuje zgodovino psihosocialne pomoči predvsem iz praks filantropije, pri čemer izhaja iz francoskega prostora. Nicholas Rose⁴ pa se, izhajajoč iz angleškega, osredotoča zlasti na t.i. *neohigienske strategije*, ki so si v konkurenci z *evgeničnimi* na začetku dvajsetega stoletja izborile prvenstvo nad uravnavanjem življenj posameznikov in družine. Z novo definiranimi zdravstvenimi normami so zdaj neposredno merili na otroke oz. na postopanje mater z njimi. Problem visoke smrtnosti so povezovali s pomanjkanjem higiene, z nezadostno skrbjo za zdravje in neustrezno vzrejo otrok. Uvajalke novega reda naj bi zato postale matere in učinkovitost funkcioniranja družin je bilo moč razbirati iz zdravstvenega stanja otrok. Matere so zajeli v obširne razsvetljevalne kampanje, prek katerih so jih izobraževali, apelirali na njihovo zavest in jim nudili konkretne nasvete, zdravstveni nadzor otrok in pomoč (pri varstvu otrok, oskrbi s hrano in mlekom, če so jo potrebovale...).

V neohigienskih strategijah javno zdravje ni bilo pojmovano kot pasivno in reaktivno stanje teles, izpostavljenih kampanjskim izboljšavam okolja, kakršne so izvajali (zlasti v sanitarno higienskem smislu) stoletje poprej, ampak kot pozitivna vrednota, na katero je moč naravnati posameznike.

Izmenjavo med gospodinjstvi in vzrejo otrok ter javnimi vzvodi, ki so oskrbovali z napotki in nadzorovali, so (v angleškem prostoru) posredovali t.i. "*welfare workers*", predhodniki kasnejših socialnih delavcev (*social workers*). Delovali so na vrsti različnih področij socialnega življenja kot: "*health visitors*" (skrbeli so za zdravje), "*child care workers*" (skrb za otroke v širšem smislu), "*adoption officers*" (specialisti za posvojitve), "*welfare in aftercare workers*" (skrb za odpuščene mladoletne prestopnike), "*moral welfare workers*" (skrbeli so za moralno razsvetljevanje), "*Juvenile Employment officers*" (sodelovali so z mladinskimi sodišči), "*family care workers*" (pomagali so z nasveti družinam)... Nudili so informacije o financah, zaposlitvi, vodenju gospodinjstev, higieni, dieti, vzgoji, oblačenju, družinskih vlogah...

Promocija zdravja kot osebne vrednote in odgovornosti je zajela tudi sfero mentalnega in vplivala na pojmovanje mentalne patologije in družbenih odgovorov nanjo. Skrbi za mentalno blagostanje je znotraj neohigienskih strategij pripadla odločilna vloga. Prav z njo naj bi zagotavljali zaželene lastnosti populacije.

Diskurzi, ki so se porodili ob neohigienskih prizadevanjih z začetka 20. stoletja, so le-tega postopoma preobrazili in z novimi konceptualizacijami so se pojavile tudi drugačne prakse.

⁴Rose, N., *The Psychological Complex*, Routledge and Kegan Paul, London 1985

Psihiatrični diskurz je v 19. stoletju otroka sprva zanemarjal, češ da je manj dovzeten za mentalno patologijo (ker je manj razvit, bolj enostaven, manj podvržen stresom). Pripoznavali so škodljive učinke v maternici, kot odločilno pa so še vedno pojmovali konstitucijo in tudi vplive okolja in vzgoje dopuščali le v mejah podedovane konstitucije. Postopoma pa so s povečanim zanimanjem za otroka in s pripoznanjem njegove umeščenosti v okolje mentalne pomankljivosti preformulirali v emocionalne in oznako norosti pustili le za izjemne primere.

V Evropi sta si v 20-ih letih pri opredeljevanju in diagnosticiranju otroške mentalne patologije prizadevala za prvenstvo dva diskurza. Psihiatričnemu, ki je še vedno nihal med naslanjanjem na nevropatško strukturo v terminih perverzности in vplivi okolja, je pričela konkurirati psihoanalitična paradigma. Ta je z "radikalnim rezom v koncepciji psihe, ki je emocije, želje in akcije povezoval s tridimenzionalnim prostorom, organiziranim okrog instinktivne energije, kanalizirane v adaptivne in maladaptivne oblike otrokovih izkušenj in družinskih relacij..." klasično psihiatrijo, kompromitirano z institucionalnimi škandali in z nezmožnostjo prilagoditi se novim zahtevam po drugačnem dojetanju vloge družine, potisnila v ozadje tudi na področju pojmovanja mentalne patologije otrok.

Donzelot pojasnjuje uspeh psihoanalize⁵ z dejstvom, da je z znanstveno zastavitvijo problemov seksualnosti, kakršno je priskrbela, omogočila prehod od prevladujočih evgeničnih in neohigienskih rešitev k promociji družinskega življenja in k seksualni liberalizaciji, kar poimenuje "pedagoško aktivacijo družinskega življenja". Obravnavanje problemov neprilagojenih otrok in njihovih družin je od edukacijskega nivoja prešlo na nivo poglobljene obravnave družinskih relacij. Otrok, ki se je znašel na mestu simptoma slabo funkcionirajoče družine, je postal indirektna pot za govorjenje o problemih staršev. Na psihoanalizo vezane paradigme so dotedanje obravnavanje problemov neprilagojenosti otrok v šoli in poučevanje o nevarnostih spolnih boleznih nadomestile z "družinsko-sholastičnim aktivizmom" upravljanja z družinami in družinskimi člani, urejanjem njihovega mentalnega in emocionalnega ravnovesja. Z izpopolnjevanjem novih načinov socialne regulacije, nanašajočih se na intimne družinske relacije in medsebojne zaznave družinskih članov, so na nov način zastavile reševanje socialne normalizacije. Omogočile naj bi srečevanje standardov družinskih ambicij in propagiranje socialnih norm. Zdaj se je bilo moč ogniti diagnostičnemu in terapevtskemu fatalizmu klasične psihiatrije. S serijo radikalnih premen v metodah: poslušanjem namesto nasvetov in vcepljanja moralnih nauk, povezovanjem patologije s komunikacijskimi prepadi med družinskimi člani in z razkrinkavanjem napačne percepcije družinskih imagov, konceptualiziranjem ne v terminih krivde, ampak spleta relacij in nezavednega... se je ognila travmatiziranju družine od zunaj in gradila na njenih lastnih zmožnostih. Staršem so ponudili optimizem popravljivih identitet in relacij namesto prejšnje neobvladljive in občutke krivde zbujujoče dednosti in konstitucije.

⁵Donzelot navezuje svojo tezo o zamahu psihodinamičnih terapevtskih smeri na psihoanalizo in pri tem ne upošteva distinkcije med le-to in njenimi naslednicami, zlasti t.i. neopsihologijo, ki med psihoanalitiki velja za revizionistično. Rez med obema je jasen tudi v sodobnih terapevtskih orientacijah, ki se v grobem delijo na klasično psihoanalitične in na t.i. mehkejše, psihodinamične izpeljanke. Za naše izvajanje je distinkcija pomembna, ker so prav slednje tiste, ki so v zadnjih desetletjih uspele vsakič znova ponuditi kakšno novo razlago psihičnega dogajanja in nanjo oprte vzgojne sugestije. Z drugimi besedami: kolikor so uspele matere razsvetlevati, so hkrati skušale z njimi tudi upravljati, ko so jim predpisovale vsakič nove, pogosto tudi kontradiktorne vzorce obnašanja.

Kljub temu, da so si prvenstvo v definiranju patologije in s tem objektov reguliranja ter praks za zagotavljanje le-tega še naprej delili različni diskurzi, pa so šolo in družino, z materjo kot njeno oporo, ohranili tudi v povojnem obdobju kot centralne za upravljanje s subjekti. Tako Valerie Walkerdinova v delu *Democracy in the Kitchen*⁶ pokaže, da je modus materinstva eden odločilnih tako za reguliranje žensk samih kot njihovih otrok.

Z znanstveno priskrbljenimi utemeljitvami določenih vzgojnih postopkov in celo načinov "gospodinjstva" naj bi domače prakse ne zagotavljale le spodbujanja intelektualnega razvoja otrok, ampak poskrbele tudi za proizvodjanje demokratičnih, racionalnih državljanov. V tem kontekstu se delavsko mater nenehno obravnava kot represivno in neobčutljivo in se jo razsvetljuje po vzoru "vzgojno bolj občutljivih" meščanskih mater.

Walkerdinova sicer ne zanika, da delavske matere svojim otrokom težje nudijo določo izkušnje, pokaže pa, da so tako delavske kot meščanske matere regulirane, le da na različne načine, prek drugačnih normalizacijskih praks, ki so jim podvržene.

Fikcija, s katero "hranijo" meščanske matere, je, da je vse konflikte možno razumno razrešiti in da je torej represija slaba. S tem res izginja odprto reguliranje: matere zdaj odpisujejo svoje agresivne občutke in jih transformirajo, a s tem problemi niso rešeni. Še več: Walkerdinova trdi, da se na ta način oblikuje nov specifičen način subjektivitete tako vzgajanih otrok. Zaradi potez egocentrizma in brezmejne zahtevnosti jih poimenuje "*suburbane teroriste*". Ti zdaj - paradokсно - sami pridobivajo vse večjo moč v upravljanju s svojimi razoroženimi materami, ki so v prejšnjih razmerjih upravljale z njimi.

S humanistično navdahnjenimi blažilnimi postopki, ki ignorirajo konstitutivno agresivno naravo subjekta, se stari načini reguliranja le transformirajo in pozicije moči zamenjajo.

***

S tem kratkim sprehodom po zgodovini oblik psihosocialne pomoči smo skušali pokazati, da je ta zgodovina hkrati tudi zgodovina različnih načinov upravljanja z materami. S tem ne želimo reči, da je to nujno problematično. Še več: menimo, da je to lastno vsaki družbeni praksi. Problematično pa se nam zdi, da se tega največkrat ne zavedamo in te prakse pojmujejo kot zgolj dobronamerne in pomagajoče.

⁶Walkerdine, V. *Counting Girls out*, Virago, London 1979